

РЕЦЕНЗИЯ
на
ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИЯ ПРОЕКТ
„СВЕТЪТ ОТ ВЧЕРА“ – ВИДЯН ПРЕЗ КАТАСТРОФАТА ОТ 1939 ГОДИНА
(Усещанията за застрашена Европа в културата и литературата на България, Украйна,
Полша и Чехословакия)

Предлаганият за печат текст е крайният резултат от изследователския проект „Светът от вчера – видян през катастрофата от 1939 година“ в частта, отнасяща се за Полша, Украйна и предхождащите войната събития в Австрия и Германия.

Текстът от 360 компютърни страници представлява своеобразен триптих, съставен от три авторски тандема: Михаил Неделчев – Младен Влашки; Маргрета Григорова – Венеса Начева; и Остап Сливински – Владимир Колев. Специфичните авторски почерци се преплитат в монолитно повествование, а участието на украинеца, д-р Сливински, превръща проекта в международен.

Балансираният наратив за събитията, случили се в навечерието на Втората световна война, по време на войната и първото десетилетие на Студената война включва история, геополитика, култура и художествена литература. Най-чести пресечни точки на трите сегмента са: междувоенното двадесетилетие, конфликтните етно-езикови пограничия, антисемитизма, провокираната емиграция, различните национални гл. т. към едни и същи проблеми и др. Фокусът на трите разработки е усещането и/или предсказването на задаващата се цивилизационна катастрофа. И в трите части на проекта особено място е отделено на пограничните региони, в които стимулираните и симулирани мними и реални напрежения стават повод за тяхното насилствено присъединяване към съответната държава.

Пълно уеднаквяване на отделните части, разбира се, е невъзможно и във всяка една от тях е наблегнато на локалната специфика. Въпреки че този том не е посветен на българските реалии през изследвания период, епизодично са включени и български рефлексии (Елиас Канети, „План Б“, българо-полските и българо-украинските дипломатически отношения и др.).

Първата част от триптиха („Поглед от Виена“) припомня предисторията на задаващата се военна катастрофа, започвайки с трансформирането на Хабсбургската империя в Австро-Унгария и окончателното ѝ разпадане в края на 1918 г. Авторите показват, че териториалното свиване на австрийското владичество е съпроводено с разцвет и концентрация на интелектуална маса във Виена, която от столица на многонародността супер сила в междувоенния период се превръща в немско езичен сателит на Германия, а впоследствие – и в част от Третия райх. Опитвайки се в продължение на векове да германизира славяните, през 1938 г. остатъкът от Дунавската монархия е погълнат от Германия. Покрусата от разпадналата се империя се трансформира в усещане за гибелта на Европа. М. Неделчев и М. Влашки насочват вниманието към присъствието на голям брой еврейски интелектуалци във Виена, репресиите спрямо тях и последвалата емиграция. Интерес представляват епистоларния диалог между Алберт Айнщайн и Зигмунт Фройд, както и цитираните писма на други участници в междувоенния научен, културен и литературен процес. Важно място е отредено на механизмите и последствията от Аншлуса на Австрия към Райха, тъй като това „присъединяване“ става прототип на поредица „възвръщания“ на погранични територии от нацисти, сталинисти и др., с единствената разлика, че тук не се експлоатира претекста за езикова дискриминация. Погледът и гласовете, идващи от Виена, бързо достигат до Прага и Варшава, но слабо отекват като ехо в Москва, Лондон и Париж.

Полската част на проекта представя пространно фактическото държавно състояние и настроенията на интелигенцията във Втората Полска Република през междувоенния период, по време на войната и непосредствено след попадането на страната в сферата на съветското влияние. Междувоенното двадесетилетие в Полша е по-кратко от двадесет години, тъй като и след ноември 1918 г. възстановената полска държава продължава да воюва с болшевиките и украинските националисти. В тази част на проекта са приведени малко известни или дълго премълчавани у нас факти за Полско-болшевишката война, битката за Лвов, украинските кланета във Волин, полско-чешките териториални спорове, арестуваните от НКВД в Лвов полски комунистически и леви писатели, Катинското изстребление на хиляди полски офицери и дори осъществяването на пакта Рибентроп-

Молотов. На фона на стремежа на режима на санацията да унифицира гражданите и да централизира културата е представен широкият идеен и естетически плурализъм в сферата на художествената литература, като е акцентирано върху катастрофизма и профитизма на редица писатели и поети, сред които Юзеф Чехович, Станислав Виткевич, Мария Павликовска-Ясножевска, Чеслав Милош и др. Дамският тандем М. Григорова – В. Начева разглежда и множество конкретни литературни произведения, предвиждащи и отразяващи невиданата катастрофа. Приведени са редица документални (дневникови и епистоларни) свидетелства за Холокоста и участието на поляците в различните съпротивителни форми на борба с нацисти и сталинисти. Посочено е и българското застъпничество и участие за спасяване на известни и неизвестни поляци по време на войната. Въпреки историческия опит и будното колективно самосъзнание на поляците да предвидят случилото се, не особено адекватната военна и дипломатическа дейност на правителството не успява да предотврати четвъртата поредна подялба на страната между нейните отколешни враговесъседи – Германия и Русия/СССР. Поляците предчувстват и дори са сигурни в предстоящата катастрофа, но не могат да предвидят размерите и дълготрайността на нейната пагубност.

Третата част на проекта, с автори Остап Сливински и Владимир Колев, (от моя гледна точка) представя многобройна и неизвестна за българската научна и читателска публика фактография и фактология. Дълго време у нас украинистиката бе напълно погълната от съветската русистика и темите за укрепването на украинското самосъзнание, сталинските репресии, Гладомора, украинско-полските конфликти и др. бяха теми табу. Украинците са може би най-яркото изключение от постулата на Версайския договор „за колкото народа – толкова държави“ и в навечерието на Втората световна война те наподобяват състоянието на поляците преди Първата световна – съжителстват в пределите на различни държави: СССР, Полша, Румъния и Унгария, а голяма част от интелектуалния елит живее в емиграция във Виена, Варшава, Прага, Подебради и др. градове. Изследователите показват различията между тези общности и посочват, че пресечната точка на техните интереси е създаването на обединена и независима Украйна. Именно тези стремежи до голяма степен потискат усещането за нова катастрофа, тъй като все още изживяват предишната – попарените от ръководството на СССР стремежи за реална

национална независимост. Затова повечето от тях гласно и безгласно се надяват задаващата се нова война да промени статуквото в тяхна полза. Показани са сложните и динамични отношения на украинците към нацистката армия, която не желае да бъде възприемана като освободителна, а като окупационна. Интересни са наблюденията на изследователите, че украинското общество и писателите в СССР не се чувстват застрашени отвън поради добре пропагандираните съветски митове: че живеят в най-голямата и мощна страна на света; притежават съвършено държавно устройство; бързо развиваща се икономика и индустриална мощ; затвореност на страната и зорко охраняваните граници.

За украинците опасността е реалността в страната, а не възможността за избухване на унищожителен военен конфликт в Европа. Писателите, които не са убити или интернирани, мълчат или дори сътрудничат на партийно-държавната власт. Изключително интересна и поучителна от днешна гл. т. е режисьорската дейност на Олександър Довженко, който по заръка на Сталин снима пропагандни филми, подготвящи анексирането на Буковина и Галиция. Визуалните политически внушения преливат в литературата и съветските украински писатели пишат за угнетяваните езиково и социално техни сънародници в Полша, Румъния и Унгария. Маниер прилаган и при последните руски анексии на украински територии през 2014 и 2022 г.

Авторите заключават, че украинските писатели в СССР са били достатъчно информирани за случващото се в Европа, но неவிжданата цензура и чувството за самосъхранение превръщат темата за катастрофизма в табу, не само по времето на симбиозата между нацисткия и комунистическия тоталитаризъм между 1939 и 1941 г.

В заключение потвърждавам, че изследователският колектив е извършил оптимално проучванията по темата на проекта, и препоръчам писмено изложените резултати да бъдат публикувани, с уговорката от моя страна, че словосъчетанието „научна монография“ е тавтология, а „колективна монография“ – оксиморон.

Препоръчвам убедено на НС на Института за литература да одобри публикуването на книгата в ИЦ „Боян Пенев“ на Института за литература.

Проф. дфн Панайот Карагьозов,

преподавател в Катедрата по славянски литератури на СУ